

TUFAN'IN KUŞLARI VE KOZI KÖRPEŞ-BAYAN SULU DESTANINDAKİ BAZI KUŞLAR

Dr. Mehmet AÇA

Mit ya da *mitos* olarak adlandırılan anlatıların *neden-nasıl* sorularına eski zaman toplumlarının idrak seviyesine göre mantıklı ve gerçekçi cevaplar veren kutsal metinler olduğu bilim adamlarının çoğu tarafından benimsenen bir görüştür. Mit ya da mitosun ne olduğu, neyi anlattığı, hangi fonksiyonlara sahip olduğu, hangi ortamlarda ve nasıl icra edildiği ve diğer anlatı türleriyle olan münasebetleri batılı ve doğulu uzmanlar tarafından ortaya konulduğu için burada yukarıda sıralanan sorulara tek tek cevap verilmeyecektir¹. Yazıdan maksadımız, tufanla ilgili Türkler ve diğer topluluklar arasında yaygın olan metinlerde yer alan kuşlar ile Türk destanlarından olan *Kozi Körpeş-Bayan Sulu*'nun çeşitli varyantlarında yer alan kuşlar (Saksağan, kuzgun, karga ve turgay.) arasındaki münasebetlere dikkat çekmektir. Olayların ve nesnelere kutsal köken ve oluş hikâyelerini anlatan (*Neden ve nasıl* sorularına cevap veren) mitlerin *başlangıçtan* sonra teşekkür etmiş olan destan metinlerinde yer alan bazı düşünce ve inanç kalıplarının açıklanmasında ne kadar önemli bir fonksiyon icra ettiğini ortaya koymak da bu maksat dâhilindedir. Fakat, burada, Mircea Eliade'nin yapmış olduğu bir tanıma aktarmak zihinlerdeki mit hakkındaki bilgileri hatırlamada yardımcı olacaktır, kanaatindeyiz. Eliade, *gerçekçi öykü* olarak vasıflandırdığı miti şu şekilde tanımlamaktadır: *Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, "başlangıçtaki" masallara özgü zamanda olup bitmiş*

bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, Doğaüstü Varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Demek ki mit, her zaman bir "yaratılış"ın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığı, nasıl var olmaya başladığı anlatılır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler Doğaüstü Varlıklar'dır. Özellikle "başlangıç"taki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınırlıdır².

İnsanın ve dünyanın geleceğini (*Tufan ve kıyamet.*) ele alan mitik metinler, *eskatolojik* metinler olarak adlandırılmakta ve bu tür metinler içinde daha çok kıyametle yani dünyanın sonuyla ilgili metinler ağırlık kazanmaktadır³. Mitlerin fonksiyonları ve konuları ele alınırken *etiyojik* yani *kökenle ilgili* kutsal metinler üzerinde özellikle durulmalıdır. Çeşitli nesnelere ve canlıların özelliklerinin (Karakter, hayat tarzı, vücut yapısı, vs.) ortaya çıkışı ya da yaratılışı *etiyojik* ya da *kökenle ilgili* metinler içerisinde ele alınmaktadır. Nesnelere ve canlıların çeşitli özelliklerini kazanması ya da bu vasıfların onlara verilmesini anlatan parçalara (Bu tür mitik parçalar, günümüzde etiyojik efsaneler olarak da değerlendirilmektedirler⁴.) kozmogonik (Evrenin nasıl yaratıldığını anlatan kutsal metinler.) ve eskatolojik metinler içinde rastlamak mümkündür.

Türkler ve diğer dünya toplulukları arasından derlenmiş olan yaratılış ve tufanla ilgili metinler gözden geçirildiğinde insanın, diğer canlıların ve yerle gök cisimlerinin nasıl yaratıldığının yanı sıra çeşitli hayvanların (Kuş, yılan, köpek, vs.) bugünkü karakter ve vücut yapılarına nasıl sahip oldukları mit mantığı çerçevesinde açıklanmaya çalışılmaktadır.

Tanrı'nın dünyayı kötülüklerden arındırma ve kötülere cezalandırma amacıyla yer yüzünü sularla kaplamasını ve elçisi ya da bir kutsal kişi vasıtasıyla bir gemi⁵ yaptırarak insan, hayvan ve bitki nesillerini kurtararak yeniden türeyişi sağlamasını hikâye eden tufanla ilgili metinlere yer yüzündeki bütün topluluklarda ve bazı kutsal kitaplarda rastlamak mümkündür. Altay Türkleri arasından V. İ. Verbitskiy tarafından derlenip yayımlanan tufan efsanesi de en eski örneğine Sümerler ve oradan da Babililer arasında rastlanan diğer tufan efsaneleriyle⁶ büyük benzerlikler sergilemektedir⁷. Bu metinde de tıpkı diğer pek çok tufan efsanesinde olduğu gibi, gemiyle sular üstünde yükselen kutsal kişi (Altay Türklerinde *Nama.*), gemi karyaya oturduğunda suyun derinliğini öğrenmek için çeşitli kuşları görevlendirmektedir. Nama sırasıyla önce *kuzgunu*, sonra *saksağanı*, daha sonra *kargayı* ve en son olarak da *güvercini* gönderir. Kuzgun, saksakağan ve karga çıktıkları yolculukta bir leşe konarlar ve asıl işlerini ihmal ederler. Nama'nın gönderdiği kuşların en sonuncusu olan güvercin, gagasında bir dal ile geri döner ve böylece karanın yakınlarda olduğu anlaşılır. Nama, leş başında oyalanıp kalan kuzgun, karga ve saksakağanı kargayıp onların kıyamete kadar leşle geçinmelerini söyler. Verilen görevi yerine getiren güvercine

de kendisinin sadık hizmetçisi olduğunu, kıyamete dek kendi evlatlarıyla birlikte yaşamasını der⁸. Türk inamış sistemi, tufanla ilgili bu efsane vasıtasıyla saksakağan, kuzgun ve karganın neden leş yiyerek, güvercinin ise neden insanlarla birlikte ve onlara sadık bir kuş olarak yaşadığını açıklamaya çalışmıştır. Kısacası, adı geçen kuşların karakter özellikleriyle hayat tarzlarının menşei, tufan olayına dayandırılmaktadır. Yukarıda da söylediğimiz gibi, diğer milletler arasında ve bazı kutsal kitaplarda yer alan tufan efsanelerinde de Utnapiştım (Babilonya) ve Nuh (*Tevrat*) gemide bulunan bazı kuşları karanın nerede olduğunu araştırmaları için yollar. Utnapiştım, güvercin, kırlangıç ve kuzgunu yollarken Nuh, sadece kuzgun ve güvercini yollamaktadır. Altay Türkleri arasından derlenen tufanla ilgili metinde ise Nama'nın kuzgun, karga, saksakağan ve güvercini göndermesi söz konusudur. Babilonyaya ait olan metinde, Utnapiştım'in güvercin ve kırlangıçtan sonra gönderdiği kuzgun yiyecek bulur ve geri dönmez. Bunun üzerine Utnapiştım gemidekileri dışarı bırakır⁹. *Tevrat*'ta, Nuh, gönderdiği kuzgunun bir leş üzerine konup verilen görevi unutmaması üzerine güvercini gönderir ve güvercin ağzında yeni koparılmış bir zeytin dalıyla geri döner.¹⁰ Dikkat edildiğinde Altay Türkleri arasından derlenen tufanla ilgili metinde diğer kuşlar leş başına çöreklenip dönmezken güvercin ağzında bir dal ile geri dönüp karanın varlığını haber etmektedir. Babilonyaya ait olan metinde, kuzgunun geri dönmemesi, karanın yakın olduğunu haber verirken *Tevrat*'taki güvercinin tıpkı Altay Türklerinden derlenen tufan efsanesinde olduğu gibi, gagasında bir bitki parçasıyla dönməsi kara-

nın varlığına işaret olarak kabul edilmektedir. Tabletteki kopukluklardan dolayı Sümerler arasında bilinen tufan efsanesinde Ziusudra'nın gemideki kuşlardan bazılarını gönderip göndermediği anlaşılammaktadır¹¹. *Kur'an*'da yer alan tufanla ilgili metinlerde ise Nuh'un kuşları karayı bulmaları için görevlendirilmesi söz konusu değildir¹².

Altay Türkleri arasından derlenen metinde açık bir şekilde, verilen görevi ihmal eden kuşlar lanetlenip görevini yerine getiren güvercin övlümekte ve mükâfatlandırılmaktadır. *Tevrat*'ta yer alan metinde de güvercinin ehil bir kuş olması tufan olayına dayandırılmaktadır. Tanrı'nın verdiği görevi yerine getirebilen kuşun mükâfatlandırılması motifini Kızılderili mitolojisinde de görmek mümkündür. Kızılderili gruplarından olan Çeyeniler arasından derlenmiş olan ve dünyanın nasıl oluştuğunu anlatan mitik metinde *Maheo*, kuşlardan uçsuz bucaksız suyun dibindeki toprağı bulmalarını rica eder. Önce sırasıyla *beyaz kaz*, *gavia* ve *yaban ördeğı* suya dalmış ve suyun altındaki toprağı getirememişlerdir. Son olarak küçük su tavuğı suya dalar ve gagasında küçük bir çamur parçasıyla geri döner. *Maheo*, su tavuğına getirdiğı şeyin kendisini daima korumasını söyler. Su tavuğunun etinin tadının çamur tadında olması ve insanlar tarafından avlanmaması metinde bu olaya dayandırılmıştır¹³. *Maheo*'nun yerin yarabilmesi için kuşları uçsuz bucaksız suyun altına göndermesi, Altay Türkleri arasından V. V. Radlov tarafından derlenen dünyanın yaratılışıyla ilgili metindeki Tanrı'nın *Kişi*'yi uçsuz bucaksız suyun altına toprak çıkarması için göndermesiyle aynılık göstermektedir¹⁴. Çeyenelere ait olan metinde, *Kişi*'nin yerini

su tavuğı almıştır. Metindeki suyun altından toprağı getirmeyi başarabilen su kuşunun *Maheo* tarafından mükâfatlandırılması ile yukarıda zikrettiğimiz ve Türklere ait olan tufanla ilgili metindeki *Nama*'nın güvercini övmesi ve güvercinin insanlarla birlikte yaşayabilme özelliğı kazanması arasında bir bağlantı kurmak her zaman için mümkündür. Türk inanışında güvercinin masum ve öldürülmemesi gereken bir kuş olarak kabul edilmesi de tufandaki *Nama*'nın alkışıyla bağlantılı olsa gerektir. Güvercinin tufan vasıtasıyla kazandığı dokunulmazlıkla su kuşunun yerin yaratılışı sırasında kazandığı dokunulmazlık arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir.

Altay, Kazak, Tatar (Kazan-Sibirya, Dobruca-Kırım), Başkurt ve Uygur Türkleri arasında yaygın olarak bilinen *Kozi Körpeş-Bayan Sulu*¹⁵ (*Kozüyke*, *Kozın-Erkeş*, *Boz Körpeş*, *Kuzıykürpes minen Mayanhılıv*, vs. adlarıyla da bilinmektedir.) destanında sevgililer ya da kahramanlar arasında haberleşmeyi sağlayan, darda kalan kahramanın yardım istediğı çeşitli kuşlarla karşılaşmak mümkündür. Aslında, adı geçen destanda yer alan kuşlarla pek çok Türk destanında (Özellikle de Altay destanlarında.) karşılaşmak mümkündür. Fakat, *Kozi Körpeş-Bayan Sulu*'nun muhtelif varyantlarında yer alan kuşların adları ve karakter özellikleri, bizi tufan mitlerindeki Nuh (Utnapiştım, *Nama*)'un gemiden uçurduğu kuşlara götürmektedir. Ayrıca, tufandaki kutsal kişinin karayı bulmaları için kuşları göndermesi, destanın bazı varyantlarında kahramanın aşılması mümkün olmayan deniz ve dağlardan aşıt ve geçit bulmaları için çeşitli kuşlardan yardım dilemesi şeklinde karışımıza çıkmaktadır. Destanın Altay var-

yantlarından olan *Köztyüke*¹⁶'de, Karatı-kaan'ın kızı Bayan'ı bulmak için yola koyulan *Köztyüke*, uçsuz bucaksız bir sarı denizle aşılması zor bir dağ yanına gelir. Sırasıyla bir kuzgun, bir karga ve bir saksığan *Köztyüke*'nin yanına gelir ve kahraman, onlara bir ricası olduğunu söyler. Kuşlar, onunla alay ederek şayet ölürse kanını içip tulumunu yaracaklarını söylerler. *Köztyüke*, her üç hayvanın da başlarını koparıp sarı ağı suya atar. *Köztyüke*, yanına gelen turnayı över ve ondan sarı ağı denizden geçit bulmasını ister. Turna uçup gittikten sonra *Köztyüke*'nin yanına bir kaz gelir. *Köztyüke*, bu kazı da över ve ondan geçitsiz dağdan geçit, aşsız denizden aşıt bulmasını ister. Kaz uçup gittikten sonra *Köztyüke*'nin yanına bir boskara gelir ve kahramanla konuşur. *Köztyüke*, boskara vasıtasıyla denizin öte yakasında Karatı-kaan'ın obasının bulunduğunu ve sözlüsti Bayan'ın evlendirilmek üzere olduğunu öğrenir. Boskara, *Köztyüke*'nin ricası üzerine Karatı-kaan'ın yurduna varıp gelir ve ertesi gün Bayan'ın düğününün yapılacağı haberini getirir. *Köztyüke*'nin gönderdiği kaz ile turna, sırayla gelir ve aşıt ile geçit bulamadıklarını söyleyip oracıkta ölür. Destanın Sibiryaya Tatarlarına ait varyantlarından olan *Kuzı Körpe*¹⁷'de de kendisinden kaçırılan sözlüsti Kara han'ın kızı Bayan'ı aramak için yolculuğa çıkan *Kuzı Körpe*'nin yolu bir çöle uğrar ve orada bir kuzgunla karşılaşır, ondan Kara han'ın yurdunu sorar. Kuzgun, eğer kendisini Kara han öldürürse kaşık kadar kanını içeceğini söyler ve ona yardım etmeye yanaşmaz. *Kuzı*, kuzgunu vurup öldürür. Daha sonra saksığan uçmaz sarı çöle varır. Saksığan uçup gelir ve *Kuzı* ondan da Kara han'ın evi kara taş evin nerede olduğunu sorar.

Saksığan da tıpkı kuzgun gibi cevap verir ve *Kuzı*, saksığanı da vurup öldürür.

Kozı Körpeş-Bayan Sulu destanında, kahraman kuşlardan sadece geçilmesi zor deniz ve aşılması dağdan geçit ve aşıt bulmaları için yardım istemez. Destanın pek çok varyantında, kahraman, kendisini öldürmek isteyen düşmanlarının (Kızın akrabaları, rakipler, vs.) elinden çoğu zaman yaralı olarak bir ağaç (Sığınılan ağaçlar, genellikle su kıyılarında bulunan kutsal ve yalnız ağaçlardır.) altına sığınır. Ağacın altına sığınan kahraman ağacın dallarına konan kuşlardan sözlüsti için yazacağı mektubu götürmesini ister. Destanın Başkurtlar arasından derlenmiş olan *Kuzıyıkürpes minen Mayanhılu*¹⁸ adlı varyantında, kendisini öldürmek isteyenlerin elinden kaçan *Kuzıyıkürpes*, göl kıyısındaki *suk tirek* yanına gelip oturur. Sırasıyla karga, saksığan ve en son olarak da turgayla konuşur ve bir ricasının olduğunu söyler. Karga ve saksığan, onun *Mayanhılu*'ya gitme teklifini reddeder ve şayet öldürülürse kaşık kadar kanını içeceklerini söyler. Kahramanın ricasını turgay yerine getirir. *Kuzıyıkürpes*, bir mektup yazarak turgay vasıtasıyla *Mayan*'a gönderir. Daha önce kahramana şayet öldürülürse kaşık kadar kanını içeceklerini söyleyen karga ve saksığan, destanın sonlarına doğru, karşımıza kahramanın sığındığı ağacın tepesinde, kahramanı gafil yakalayıp öldüren *Karağol*'un işini bitirip gitmesini bekler bir şekilde çıkmaktadırlar. Niyetleri, *Kuzıyıkürpes*'in kanını içmektir.

Destanın hemen hemen bütün varyantlarında, kahramanın sözlüsti ya da sevgilisiyle haberleşmesini sağlayan kanatlı haberci turgaydır. Destanda turgay, turna, boskara ve kaz olumlu bir ka-

rakter sergilerken karga, saksagan ve kuzgun da tıpkı tufan mitlerinde olduğu gibi olumsuz bir karakteri temsil etmektedir. Altay Türkleri arasından derlenmiş olan tufan mitindeki gördükleri leşe konup verilen görevi unutan ve Nama'nın kargısına uğrayan saksagan, kuzgun ve karga, *Kozi Körpeş-Bayan Sulu* destanının yukarıda belirtilen varyantlarındaki karga, saksagan ve kuzgunla büyük benzerlikler sergilemektedir. Tufan metnindeki güvercinin yerini ise destanda turgay, boskara, turna ve kaz almaktadır.

Destanda yer alan kuşlarla tufan metinlerinde yer alan kuşlar arasındaki bu paralellik, mitlerin çok daha sonra teşekkül etmiş olan destan ve efsane metinlerindeki yansımasını ve mitlerle diğer halk anlatmalarını meydana getiren Türk halkının çeşitli kuşlar hakkındaki telakki ve inanışlarının kaynaklarını ortaya koymaktadır.

DİPNOTLAR

- ¹ *Mit* ya da *mitosun* anlamı, muhtevası, fonksiyonları, icra ortamı ve teknikleri ile diğer anlatı türleriyle olan münasebetleri için bk: Kenneth W. Clarke-Mary W. Clarke, *Introducing Folklore*, 1963, 26-37; Bronislaw Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din* (çev. Saadet Özkal), İstanbul 1990, 81-128; Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum* (çev. Hüseyin Portakal), Ankara 1998, 95-159; Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, İstanbul 1993; Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi* (çev. Alâeddin Şenel), 3. b., İstanbul 1995, 9-17; Seyit Kaskabasov, *Kazaktı Ö Halık Prozası*, Almatı 1984, 64-93.
- ² Eliade, 13.
- ³ Eliade, 57-74; Hooke, 14-15; Tayfun Caymaz, *Tufan Mitosu, Bilim ve Ütopya*, Temmuz 1996, 8-17.
- ⁴ Etiyolojik Türk halk efsaneleri hakkındaki bir değerlendirme için bk: Hasan Özdemir, *Etiyolojik Türk Halk Efsaneleri*, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongre-

si Bildirileri, II. Cilt-Halk Edebiyatı, Ankara 1986, 305-310.

- ⁵ *Avesta*'da yer alan bir tufan mitosunu, diğer tufan mitoslarından önemli bazı farklılıklar sergilemektedir. Burada suyun yerini öldürtücü ve kuru bir kış, geminin yerini de yer altına kazılan bir sığınak almaktadır. Bu hususta bk: Caymaz, 10.
- ⁶ Çeşitli dünya milletleri arasında ve kutsal kitaplarda yer alan tufan mitosları hakkında bk: Eliade, 57-61; Hook, 31-33 (Sümer), 47-59 (Babilonya), 156-161 (İbrani); Caymaz, 8-9 (Sümer), 9-10 (Babilonya), 10-11 (İran), 11 (Hint), 11-12 (Grek), 13-14 (Kitab-ı Mukaddes), 14 (Kuran-Kerim). Tufan mitoslarının karşılaştırıldığı bir liste için bk: Hook: 157-159. Ayrıca, Babilya tufan mitosunu ve Türkler arasında yer alan tufan mitosunu ile Nuh'un gemisinin bulunduğu dağların (Ararat, Cudi, Kazıgurt, vs.) ele alındığı bir değerlendirme için bk: Kalavbek Tursinkulov, *Kazıgurt: AÖz ben Akıykat*, Almatı 1988, 15-34. Tursinkulov, değerlendirmesinde, Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserine aldığı *Tevrat* kaynaklı tufan metnini de aktarmaktadır (17-21.).
- ⁷ Verbitskiy'in derlediği metin için bk: Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 4. b., Ankara 1995, 22-23.
- ⁸ age, 22.
- ⁹ Caymaz, 9.
- ¹⁰ *İslam Ansiklopedisi*, 9. c., İstanbul 1993, 345.
- ¹¹ Hook, 31-33.
- ¹² Hook, 159.
- ¹³ Alice Marriot-Carol K. Rachlin, *Kızılderili Mitolojisi* (çev. Ünsal Özünlü), Ankara 1994, 38-39.
- ¹⁴ Radlov tarafından derlenip yayımlanan Altay yaratılış efsanesi için bk: İnan, 14-19.
- ¹⁵ Destan üzerinde yapılmış mukayeseli bir araştırma için bk: Mehmet Aça, *Kozi Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, 3. c., Konya 1998 (Yayımlanmamış doktora tezi.).
- ¹⁶ *Közuyke* için bk: Altay Baatırlar, 2. c., Gorno-Altaysk 1959, 113-151.
- ¹⁷ *Kuzı Körpe* için bk: Tatar Halık İcatı-Dastannar, Kazan 1984, 136-146.
- ¹⁸ *Kuzıyktırpes minen Mayanhılu* için bk: Bağkört Halık İcadı-Epos, Öfo 1973, 125-140.